

УДК 373.5.091.33.016:811.373.7

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

6 клас

Людмила ШИНКАРЕНКО,
вчитель СШ I–III ст. № 91 м. Києва

Матеріал містить план-конспект уроку вивчення нового матеріалу з теми «Фразеологія». Використовуючи такі форми і методи роботи, як блиц-опитування з ключем, вибірковий диктанг, дослідницькі та ігрові завдання, автор реалізує мету уроку на багатому фразеологічному матеріалі, доповнюючи різноманітну методику розлогими вчительськими коментарями та поясненнями теоретичного матеріалу з теми.

Ключові слова: джерела української фразеології, слово вчителя, словникова робота, лінгвістичне дослідження, ігрові завдання, робота в парах.

ORIGINS OF UKRAINIAN PHRASEOLOGY

Lyudmyla SHYNKARENKO,
teacher, Primary and Secondary School #91 of Kyiv

The paper presents a lesson plan aimed to introduce new material on Phraseology. The author integrates the following teaching methods and techniques – rapid-fire questions with the key, selective dictation, research and game tasks, as well as exploits a rich tapestry of phraseological material, and supplements the varied methodology with detailed teacher's comments and relevant theoretical notes.

Key words: origins of Ukrainian Phraseology, teacher's comment, work with dictionaries, linguistic research, game tasks, paired activity.

Мета: розглянути загальні відомості про фразеологізми; навчити шестикласників пояснювати і коментувати значення фразеологізмів, доречно вживати їх у власних висловлюваннях; ознайомити учнів зі словником фразеологізмів української мови, розвивати логічне та образне мислення, культуру мовлення, виробляти потребу здобувати знання, виховувати пошану до усної народної творчості.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, фразеологічний словник, роздатковий матеріал, мультимедійна презентація.

Методи, прийоми і форми роботи: письмове блиц-опитування з ключем, дослідження-відновлення, лінгвістичне дослідження, слово вчителя, робота з таблицею, словникова робота, ігрове завдання «Диво в решеті», вибірковий диктанг, робота в парах, бесіда.

Епіграф. Фразеологізми – скарби нашої мови й народного досвіду.

І. Франко

Перебіг уроку

Організаційний момент. Уведення в тему уроку.

Письмове блиц-опитування з ключем. Дайте письмові відповіді на запитання. Якщо відповісте правильно, то прочитаете назву розділу науки про мову, який вивчатимемо на сьогоднішньому уроці.

- 25-та літера українського алфавіту;
- іменник, який складається з трьох букв і входить до складу прислів'я, перша частина якого: *де-сять разів відміряй ...*;

- 7-ма буква алфавіту;
- орфограма, яка є у слові *молоко*;
- частина слова *магія*, яку можна записати при переносі в наступному рядочку.

Ключ: фразеологія.

➤ Прочитайте визначення поняття «фразеологія», яке ми записали на попередньому уроці.

Фразеологія (гр. *phrases* – зворот, вислів і *logos* – поняття, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми, тобто сталі сполучення слів. Фразеологією називають також сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Актуалізація і корекція опорних знань учнів.

◆ Прочитайте подані сполуки слів. Доведіть, що це фразеологізми. З'ясуйте, що вони означають.

Накручувати вуха, море по коліна, голову морочити, накивати п'ятами, збитися з ніг.

Дослідження-відновлення. Відновіть за поданими словами фразеологізми, добираючи з дужок потрібний варіант. Прокоментуйте їхні значення. Які з них ви використали б, даючи одне одному поради щодо навчання.

Кусати (хліб, лікті, грушу). Братися (руками, за розум, за тарілку). Виходити (з приміщення, з автомобіля, з себе). Намотати (на вус, на стовп, мотузку). Крутитися (коло, учень, на язичі). Працювати (якісно, швидко, в поті чола). Бити (байдики, олію, мимо цілі).

Лінгвістичне дослідження.

1. Прочитайте подані фразеологічні звороти. Подумайте і скажіть, чи можна передати значення фразеологізму одним словом.

Вдарити по руках (*домовитися*); ні пари з уст (*мовчати*); хоч око виїми (*темно*); робити з мухи слона (*перебільшувати*); водити за ніс (*обманювати*).

2. Спробуйте самостійно дати визначення фразеологізму. (Це сполучення слів, значення якого часто можна передати одним словом.)

3. Замініть окремі слова в опрацьованих фразеологічних зворотах. Дослідіть, чи зміниться їхній зміст.

Наприклад: водити за ніс – водити за руку.

Зробіть висновок про сталість компонентів фразеологізму.

4. Уведіть один із фразеологізмів у речення. Підкресліть члени речення й доведіть, що фразеологізм виступає одним членом речення.

5. Поміркуйте, навіщо і коли найчастіше ми вживаємо фразеологізми в мовленні. (Фразеологізм виразніший, емоційніший, ніж синонімічне слово. Фразеологізми вживаються переважно в розмовному й художньому стилях мовлення. Вони надають мовленню виразності, образності, емоційності.)

Вивчення нового матеріалу.

Слово вчителя. Звідки ж беруться фразеологізми в нашій мові? Основним джерелом створення і поповнення фразеологічних одиниць є живе мовлення, з якого надходять у літературну мову влучні вирази, прислів'я, приказки, дотепи, жарти. Такі вислови пов'язані з певними обрядами, звичаями, побутом і характером народу: *дати гарбуза, піямати облизня, вусом не моргнути, теревені правити, крутиться на язичі, свиню підкласти, без задніх ніг, купувати kota в мішку.* Усна народна творчість – також багате фразеологічне джерело: *за тридев'ять земель, хатинка на курячій ніжці, язиката Хвеська, Баба Яга, молочні ріки.*

Значна частина фразеологічних одиниць української мови за походженням є виразами професійно-виробничого мовлення: *де тонко, там і рветься; розмотати клубок* – з мови ткачів; *куди голка, туди й нитка; пройти крізь вушко голки; білими нитками шите* – з мови кравців; *входити в роль; як по нотах; коронний номер; у своєму репертуарі; попасти в тон* – з мови артистів.

Наявні в українській мові також фразеологічні одиниці античного та біблійного походження: *дамоклів меч, авгієві стаїні, золоте руно, блудний син, брат на брата, земля обітована, нести свій хрест, манна небесна, око за око.*

Вислови відомих людей закарбовуються в мові як сталі звороти: «свою Україну любіть» (Т. Шевченко); без надії сподіватись (Леся Українка); «дух, що тіло рве до бою» (І. Франко).

Робота з таблицею. Опрацюйте таблицю. З'ясуйте значення фразеологізмів. До кожного з джерел додайте власні приклади, користуючись словником фразеологізмів.

Джерела української фразеології

Джерела	Приклади
З живого мовлення	<i>Зробив із лемеша швайку</i>
З професійно-технічних висловів	<i>З іншої опери; на ловця і звір б'ється; де тонко, там і рветься</i>
З релігійних висловів	<i>Терновий вінок</i>
З давньогрецької міфології	<i>Сизифова праця</i>
Прислів'я та приказки	<i>Любиш кататися – люби й саночки возити</i>
Крилаті вислови видатних осіб, філософів, учених, політичних діячів, письменників	<i>Послухали Лисичку і Шуку кинули у річку (Л. Глібов)</i>
Переклади іншомовних фразеологізмів	<i>Дивитися крізь пальці (з нім.)</i>

Словникова робота.

Леміш – частина плуга або іншого землерийного знаряддя, що підрізує шар землі знизу.

Швайка – ручний інструмент у вигляді товстої металевої голки на держальні для проколювання отворів, дірок; товсте шило.

Коментар учителя. Досліджувати походження і значення фразеологізмів дуже цікаво. Послухайте історію про один зі сталих виразів із нашої таблиці.

Трапляється, візьметься хтось, не вміючи, переробляти якусь річ на іншу, кращу, і тільки переведе її нінащо. У таких випадках кажуть: зробив із лемеша швайку. А говорять так ось чому. Жив колись на селі коваль, що вважав себе за дуже мудрого і вправного. Взявся він викувати одному чоловікові леміш. Багато заліза зіпсував, та бачить – нічого не виходить. «Скую краще сокиру», – каже чоловікові. Той згодився. Та й сокира не виходить. «Ні, краще не сокиру, а серп», – вирішив коваль і став кувати серп. Кував, кував і врешті каже: «Хай уже буде швайка». Однак і швайка не вийшла. «Скую тобі пшик», – заявив коваль наостанку. Узяв маленький шматочок заліза, який лишився з усього, що призначалося для лемеша, розпік його і кинув у діжку з водою. Залізо як зашипить. «От тобі й пшик».

Формування вмінь і навичок під час виконання практичних завдань.

Дослідження-відновлення. Поеднуючи попарно потрібні слова з першої і другої колонок, утворіть фразеологізми.

ахілєсова	ляси
кліпати	носа
богатирський	голівонька
задирати	слід
вигравати	кишити
гарячий	вік
життєвий	п'ята

робота	очима
точити	сон
буйна	шлях
золотий	час

◆ Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів, укажіть походження їх, у разі потреби скористайтеся словником.

Авгісі стайні, між Сціллою і Харібдою, езопова мова, вавилонське стовпотворіння, умивати руки, юдин поцілунок, останній з могікан, за царя Гороха, ні пуху ні пера.

◆ Закінчіть подані фразеологічні звороти. Що їх об'єднує?

Ні в казці сказати, ні ...; не думати, не гадати ...; скоро казка мовиться, та ...; піди туди, не знаю куди, ...; у тридцятьм царстві, ...; наказали сім мішків гречаної вовни, ...; що написано пером, ...

Відповіді: пером описати; ні в казці сказати; не скоро діло робиться; принеси таке, не знаю яке; в тридцятьм государстві; та усі неповні; того не витягнеш і волом.

► Пригадайте інші фразеологізми з ваших улюблених казок. Поясніть їхній зміст. Для чого в казках використовують сталі вирази?

Ігрове завдання «Диво в решеті». Записані на окремих картках фразеологізми «просійте» так, щоб залишились тільки ті, які мають значення «багато».

Поставити на ноги; видимо-невидимо; підкрутити гайки; крутити носом; хоч греблю гати; каламутити воду; кури не клюють; давати волю язика; дивитись крізь пальці; по самі вуха; як цвіту по всьому світу; ні сіло ні впало; не з руки; одним духом; до сьомого поту; сила-силенна; на край світу; хоч лопатою загібай; як з-під землі; рукою сягнути; і світу не видно; як грибів після дощу; з доброго дива; не за нашої пам'яті; як зірок на небі; як піску морського; давати волю рукам; дихнути не дати; зубами держати; одним миром мазані; ніколи вгору глянути; вуха в'януть; як у бездонну бочку.

Відповіді: видимо-невидимо, хоч греблю гати, кури не клюють, по самі вуха, як цвіту по всьому світу, до сьомого поту, сила-силенна, хоч лопатою загібай, як грибів після дощу, як зірок на небі, як піску морського.

◆ Використовуючи подані пари малюнків, назвіть зображені на них фразеологізми і поясніть значення їх.

◆ Знайдіть фразеологізми-відповідники. Поясніть, чому в різних мовах трапляються такі подібні звороти.

Англійською мовою	Українською мовою
light as a feather	грати на руку
to play into someone's hands	як мухи на мед
time is money	вбити як собаку
to dance to somebody's tune	легкий як пір'їнка
like a tired butterfly	час – гроші
as flies to sugar	як сонна муха
to kill like a dog	танцювати під чийось дудку

Вибірковий диктант. Послухайте речення, запишіть лише сталі вирази. Визначте їхню роль у мовленні.

Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало! (О. Довженко). Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому. Минув ще один місяць, а я все ще вишу між небом і землею (І. Вільде). Проте такий рівень освітлення існує лише на малих широтах влітку, у полудень при ясному небі (З жури.). Йому здалося, що в ясному небі десь узлялась хмара, блиснула блискавка (І. Нецуй-Левицький). Нема тієї драбини, щоб до неба дістала (Нар. творч.).

Робота в парах. Об'єднавшись у пари, складіть діалоги з використанням поданих прислів'їв та приказок.

Як до столу – скорий, а до праці – хворий; у нього на все відмовка; у нього робота – не бий лежачого; робота – не вовк: у ліс не втече; як словом, так і ділом; обіцяного три роки ждуть.

Підсумок уроку.

Бесіда

- ✓ Що нового ви дізналися на уроці?
- ✓ Що ми називаємо фразеологізмом і фразеологією?

- ✓ Наведіть приклади фразеологізмів.
- ✓ Де ми можемо з'ясувати значення фразеологізмів?
- ✓ Які джерела української фразеології вам відомі?

1. Намалюйте ілюстрації до фразеологізмів на зразок тих, з якими працювали на уроці.
2. Три-чотири фразеологізми введіть до самостійно складеного висловлення на тему «Мій друг» («Моя подруга»). Поясніть значення використаних фразеологізмів.

Василеві Цимбалюку – 80!

Колектив редакції журналу «Дивослово» сердечно вітає Вас, **Василіо Івановичу**, свого колегу й багатолітнього автора (за 50 років – 50 публікацій!) із високим ювілеєм!

Бажаємо невичерпної життєвої і творчої енергії, щасливого довголіття у здоров'ї, у любові численних учнів, яким Ви щедро дарували й даруєте своє Учительське Серце!

Секрет його успіху – любов до Людини й до Слова

Знають, од Бога і голос той,
і ті слова ідуть меж люди!
Тарас Шевченко

«Слово – Божий дар, його людина одержує разом із життям, яке й не уявляється без слова. Магічна сила слова – у його здатності викликати думку, уяву, образи». Саме любов до слова, відчуття його краси й мудрості зумовили професійний вибір Василя Івановича Цимбалюка – бути педагогом-філологом. Упродовж десятиліть сквирський учитель засобами художнього слова формує у своїх учнів почуття любові, добра, справедливості, розвиває уяву, мислення, творчі здібності.

Василь Іванович – людина творчого неспокою, він не сидить на місці, не починає на лаврах, завжди прагне до нового, незвіданого. Перед ним розкриваються сторінки минушини, він чує голос тисячоліть, шум епох, відчуває красу народного слова. Наполегливий і мудрий науковець, наставник, здатний захопити своєю ідеєю як маленького школярика, так і сивочолого професора. Така завзятість і наполегливість давали й до сьогодні дають нам поштовх для багатьох гарних починань у найвідомішому навчальному закладі Київщини – у Сквирській загальноосвітній школі № 1, а згодом і в Сквирському ліцеї. Він – організатор науково-методичної роботи в школі, зачинатель кабінетної системи навчання в Україні, засновник і незмінний завідувач музею історії навчального закладу, науковий керівник учнівських дослідницьких робіт, видавець альманаху дитячої творчості. Василь Іванович – учасник багатьох міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, семінарів, автор підручників з української літератури, методичних посібників для вчителів, програм спецкурсів і факультативів, сотень статей у фахових журналах, періодичних виданнях. Він завжди відгукувався на запрошення читати лекції в Київському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів. Багато його учнів стали пе-

реможцями та призерами Всеукраїнських та обласних етапів предметних олімпіад і конкурсу Малої академії наук, десятки – працюють учителями української мови та літератури.

Неможливо уявити Київщину й Сквирщину без книжок, які написав (одноосібно чи у співавторстві) Василь Цимбалюк: «Колиска українського народу», «Сквира: сторінки історії», «Від гімназії – до ліцею» та ін.

Відома істина: невміло посаджене дерево засихає. Знаний сквирський педагог упродовж усіх років учительства умів бачити в кожному учневі щось добре, гарне, індивідуальне, щоб потім розвинути ці якості, зростити зерна творчих задатків, навчити бути вивченими й чесними.

Приємно згадувати, що спільно з Василем Івановичем нам доводилося бути учасниками різних конференцій і семінарів. Його завжди радо й тепло зустрічали вчителі, ставили багато запитань, дослухалися до порад майстра педагогічної справи. Він щиро підтримував нас у всіх починаннях, давав слушні рекомендації, рецензував наші друковані праці, став справжнім Наставником.

Дякуємо долі, що подарувала нам змогу бути учнями Василя Івановича під час нашого навчання в середній школі, бути його учнями й колегами в роки вчителювання в Сквирському ліцеї, і дякуємо, що й донині можемо відчувати себе його учнями...

*Олександр ЗАБОЛОТНИЙ,
начальник відділу освіти Сквирської РДА,
заслужений учитель України;*

*Віктор ЗАБОЛОТНИЙ,
начальник відділу Верховного Суду України,
викладач Національної школи суддів України*